

Nel Jessurun & Roxane Warring

Verschillen omarmen

Transcultureel systemisch werken

uitgeverij
coutinho

Verschillen omarmen

Wij dragen dit boek op aan onze systemen,
waarmee wij ons door de tijd heen bewegen.

Verschillen omarmen

Transcultureel systemisch werken

Nel Jessurun & Roxane Warring

Tweede, herziene druk

uitgeverij | C
coutinho

bussum 2023

www.coutinho.nl/verschillenomarmen

Je kunt aan de slag met het online studiemateriaal bij dit boek. Dit materiaal bestaat uit lees- en kijktips en bijlagen, waarvan je achter in dit boek een overzicht vindt. Voor docenten en trainers is op aanvraag een handreiking beschikbaar.

© 2010/2018 Uitgeverij Coutinho bv

Alle rechten voorbehouden.

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van reprografische verveelvoudigingen uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16h Auteurswet 1912 dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan Stichting Reprorecht (www.reprorecht.nl). Voor de readerregeling kan men zich wenden tot Stichting UvO (Uitgeversorganisatie voor Onderwijslicenties, www.stichting-uvo.nl). Voor het gebruik van auteursrechtelijk beschermd materiaal in knipselkranten dient men contact op te nemen met Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten Organisatie, www.stichting-pro.nl).

Eerste druk 2010 *Transculturele vaardigheden voor therapeuten. Een systeemtheoretisch behandelmodel*

Tweede, herziene druk 2018, derde oplage 2023

Uitgeverij Coutinho

Postbus 333

1400 AH Bussum

info@coutinho.nl

www.coutinho.nl

Omslag: IndionDesign, Didam

Illustraties: Karel van Buuren, Amsterdam

Noot van de uitgever

Wij hebben alle moeite gedaan om rechthebbenden van copyright te achterhalen. Personen of instanties die aanspraak maken op bepaalde rechten, wordt vriendelijk verzocht contact op te nemen met de uitgever.

ISBN 978 90 469 0623 1

NUR 741

Voorwoord

Voor je ligt een geheel herziene versie van het boek *Transculturele vaardigheden voor therapeuten. Een systeemtheoretisch behandelmodel* (2010). In deze tweede editie is gekozen voor een nieuwe titel: *Verschillen omarmen. Transcultureel systemisch werken*. Het doel van het boek is onveranderd: het bieden van een hulpverleningskader dat toepasbaar is voor iedere cliënt, onafhankelijk van klasse, cultuur of culturele achtergrond.

Wijzigingen

Er is gekozen voor een nieuwe, bredere opzet met andere accenten en aanpassingen aan de actualiteit. In de vorige uitgave werd relatief veel aandacht gevraagd voor wat grote translocaties met mensen doen en wat de gevolgen ervan op onze samenleving zijn. De behandeling van de culturele elementen van migratie en vlucht werd door de lezers goed ontvangen. Het andere kernthema, het systemisch leren denken en handelen, kwam minder goed uit de verf. De boodschap dat cultuur, klasse en gender universele thema's zijn die bij iedereen, van welke afkomst dan ook, spelen, en dat systemisch werken de meest universele behandelwijze is, bleef daardoor onderbelicht. Door de systeemtheorie te combineren met ideeën uit de antropologie worden diversiteit en systeemdenken aan elkaar gekoppeld. Er is nog steeds aandacht voor migranten, maar vooral omdat zaken als in- en uitsluiting, discriminatie en racisme bij hen duidelijker op de voorgrond treden dan bij de andere Nederlanders. Zij houden ons als het ware een spiegel voor.

Verder is de aandacht voor intermenselijke interacties toegenomen. Het was daarom nodig de secties over cultuur, klasse, gender en religie te herschrijven. Nieuw is de aandacht voor de positie van de man. Het hoofdstuk over lichaamsgericht werken is sterk ingekort om meer aandacht te kunnen besteden aan de persoon van de professional.

De groep lezers die de auteurs met deze uitgave hopen te bereiken, is breder en diverser dan de doelgroep van het vorige boek. Dit boek is bruikbaar voor studenten in de sociale vakken en de menswetenschappen op diverse momenten van de opleiding, voor professionals die hun kennis rondom culturele diversiteit willen opfrissen of vergroten, en voor docenten en trainers die aandacht willen besteden aan transcultureel systemisch werken.

Dankwoord Nel Jessurun

Een boek als dit is het resultaat van impulsen, ideeën en ervaringen. Behalve mijn coauteur en ikzelf hebben tallozen direct of indirect bijgedragen aan de totstandkoming van dit boek. Nu moet er eigenlijk een lange rij volgen van al diegenen die mijn (werkende) leven hebben beïnvloed, maar dat zijn er echt heel veel. Een selectie leidt altijd tot teleurstelling bij degenen die niet genoemd zijn. Toch wil ik enkelen hier noemen. Ik bedank uiteraard mijn eigen systeem, waaraan het boek is opgedragen, en mijn collega's binnen het Collectief van Transcultureel Therapeuten (CTT) van de afgelopen tien jaar. Deze nieuwe editie was er niet gekomen als Coutinho, in eerste instantie in de persoon van Michel van de Graaf, mij niet had gevraagd mijn boek opnieuw uit te brengen. Voor de input dank ik mijn intervisiegroep, mijn cliënten, studenten, leertherapiegroepen en supervisiegroepen.

Dank ook aan mijn moeder, die door haar huwelijk met een zwarte man kleur in mijn leven bracht. Verder heeft zij mij (ze was neerlandica) de liefde voor taal bijgebracht. Belangrijk was ook mijn vader met zijn scherpe oog, die mijn manuscripten altijd van commentaar voorzag.

Dankwoord Roxane Warring

Ik kan niet meeschrijven aan een boek over families en systemen zonder mijn gezin(nen) en bredere systeem te bedanken – eigenlijk iedereen die ik in mijn genogram of ecogram zou plaatsen; zij weten wie ik bedoel. Familie is zoveel meer dan bloed, en ik ben ontzettend dankbaar voor de mentale support, de enthousiaste aanmoediging en het geduld. Ik noem graag nog mijn meer dan dierbare vriendin Wanda, die tijdens het (her)schrijven van dit boek overleed. Zij stimuleerde en inspireerde mij om te gaan schrijven en redigeerde alles wat er uit mijn vingers kwam. Ik heb haar erg gemist tijdens dit proces.

Om van het persoonlijke weer naar het professionele over te gaan – al is de scheidslijn dun –: ik bedank graag degenen die mij hielpen/helpen bij mijn ontwikkeling als professional. Alle docenten van het CTT, mijn kundige (ex-)collega's bij Molemann, waar ik de kans kreeg om systeemtherapeut te worden, en mijn fijne co-trainers bij Moetd. *Last, but the opposite of least* bedank ik iedereen die zijn levensverhaal en ervaringen met mij heeft gedeeld als cliënt, student, collega of toevallige passant: jullie hebben mij hiermee verrijkt.

Gezamenlijk dankwoord Nel Jessurun en Roxane Warring

Karel van Buuren, de man van Nel, was onze ICT-afdeling, ons ontwerp bureau, ons boekhoudkantoor, onze consultant en onze encyclopedie – gevraagd of ongevraagd. Ons beider dank gaat naar hem uit voor de zorgvuldige manier waarop hij ons on-

dersteunde. Hij maakte de 'drieheid' (zie paragraaf 3.1.2) compleet, zodat wij ruimte hadden om te kunnen samenwerken op onze eigen manier. En passant leverde Karel ook nog snijdende commentaren op onze teksten, waarop wij ons mokkend terugtrokken om vervolgens meestal te moeten constateren dat hij gelijk had. Naast kritisch, was hij ook aanvullend en bracht hij de mannelijke energie in.

Daarnaast waren er natuurlijk de meelezers: Rudolf Steinberger, Henk Bouman, Sebastiaan Klooster en Caroline van Mierlo. Hun inbreng was een belangrijke aanvulling en maakte het ons mogelijk om door te gaan. Tot slot dank aan Ineke Rood, een van de enthousiaste en trouwe gebruikers van het boek.

Inhoud

Inleiding	17
------------------	----

DEEL I

Theorie over systemen, communicatie en antropologie

1	De systeemoptiek	29
1.1	Van lineair naar circulair	29
1.2	De theoretische basis van de systeemoptiek	31
1.2.1	Uitgangspunten van de systeemtheorie	33
1.2.2	Systeemoptiek om te 'verbreden'	35
1.2.3	De wisselende aard van de waarheid	36
1.2.4	De factor macht in de systeemoptiek	37
1.3	Van systeemtheorie naar Family Therapy	39
1.3.1	De positie van systemisch werken en gezinstherapie in Nederland	42
1.3.2	De positie van de transculturele systeembenadering	43
2	Het gezin als een systeem dat door de tijd heen beweegt: het levensfase-multicontextmodel	45
2.1	De individuele levenscyclus	45
2.2	Het gezin en de gezinslevenscyclus	46
2.2.1	De levensfaseovergangen	49
2.2.2	Universaliteit en diversiteit in de (gezins)levenscyclus	50
2.2.3	Van levensfasen naar levensfase-multicontextmodel	53
3	De intergenerationele stroming	59
3.1	De intergenerationele benadering van Bowen	59
3.1.1	Zelfdifferentiatie versus emotionele versmelting	60
3.1.2	Triades en driehoeken	62
3.2	De contextuele benadering van Böszörményi-Nagy	64
3.2.1	Relationele ethiek	65
3.2.2	Ontschoeldigen	67
3.2.3	Meervoudige partijdigheid	67
3.2.4	Relationele ethiek transcultureel bekeken	68

4	Communicatie	71
4.1	Communicatie: interactie tussen twee personen	71
4.1.1	Coderen	72
4.1.2	Decoderen	73
4.1.3	Storingen en vervormingen	73
4.2	Axioma's van de communicatie	74
4.2.1	Men kan niet níét communiceren	74
4.2.2	Alle communicatie heeft een inhouds- én een betrekkningsniveau	75
4.2.3	Verbale communicatie draagt een verbale en een non-verbale boodschap in zich	77
4.2.4	In een communicatieketen kan op verschillende manieren interpunctie worden aangebracht	82
4.2.5	Communicatie is symmetrisch of complementair	86
5	Taal	89
5.1	Vroege taalontwikkeling	89
5.2	Linguïstische conventies	91
5.2.1	Klemtoon, intonatie en stemgebruik	91
5.2.2	Actief en passief taalgebruik	92
5.2.3	Opbouw van een betoog	93
5.2.4	Gedrag en presentatie	95
5.2.5	Taal en taalgebruik	96
5.3	Taalontwikkelingen	97
5.3.1	Taalvernieuwing	97
5.3.2	Het ontstaan van subalen	97
5.4	Taalverschillen overbruggen in de professionele relatie	99
6	De systeemoptiek en de antropologie	103
6.1	Antropologie in de zorg	103
6.2	Het Antropologisch Model van Kluckhohn en Strodbeck	104
6.3	Uitwerking van het Antropologisch Model van Kluckhohn en Strodbeck	106
6.3.1	Relatie tot zichzelf	106
6.3.2	Relatie tot de ander	107
6.3.3	Relatie tot de tijd	111
6.3.4	Relatie tot de natuur en het bovennatuurlijke	113
6.4	Het Antropologisch Model ter zelfreflectie van de professional	114

DEEL II

Transcultureel werken verdiept: maatschappelijke en menselijke factoren die meespelen in relaties

7	Cultuur en migratie	119
7.1	Cultuur	119
7.1.1	Cultuur is van 'de ander'	120
7.1.2	Cultuur is (ook) van 'ons'	121
7.1.3	Verschillen binnen culturen	122
7.1.4	Cultuur in het professionele contact	125
7.2	Migratie	128
7.2.1	Migrantengroeperingen	130
7.3	Migratie als bijzondere levensfaseovergang	134
7.3.1	Fasen in de overgang van de oude naar de nieuwe wereld	135
7.4	Factoren die invloed hebben op het transitieproces	138
7.5	Aandachtspunten bij migratie	141
7.6	Factoren die het migrant-zijn gecompliceerd maken	146
7.6.1	Etnocentrisme	147
7.6.2	Racisme	147
7.6.3	Discriminatie	150
7.6.4	Uitsluiting	152
7.6.5	Onterechte negatieve beoordelingen	153
7.6.6	Het veranderlijke beleid rondom migratie als stressfactor	153
7.6.7	Onduidelijke verwachtingen rondom integratie	154
8	Klasse en sociaal-economische status	155
8.1	Klasse in historisch perspectief	156
8.1.1	Verzuiling	157
8.1.2	Ontzuiling	158
8.1.3	Van zuilen naar schijven	159
8.2	Veranderen van klasse	161
8.3	Klassenverschillen binnen systemen	162
8.4	Sociale klasse in de professionele relatie	162

9	Sekse en gender	165
9.1	Sekse en gender systemisch bekeken	165
9.1.1	Gender is een continuüm	167
9.1.2	Sekse en gender zijn cultuurgebonden	169
9.1.3	Gender is verweven in ons taalgebruik	170
9.1.4	Gender is contextafhankelijk	172
9.1.5	Gender is gerelateerd aan macht en geweld	173
9.2	De sociaalhistorische context van sekse en gender in Nederland	176
9.2.1	Vrouwen in beweging: feminisme door de eeuwen heen	176
9.2.2	Mannen in beweging: veranderingen in de positie van de man	179
9.3	Complementaire mannelijkheid en vrouwelijkheid	183
9.4	Gender in het professionele contact	185
10	Religie en spiritualiteit	187
10.1	Religie en spiritualiteit systemisch bekeken	188
10.2	Religie en spiritualiteit als betekenisgeving	191
10.3	Traditionele geneeskunde	192
10.4	Het sjamanisme	193
10.5	Spiritualiteit en religie in de professionele relatie	196

DEEL III

Transcultureel en systemisch werken in de praktijk

11	Gegevens verzamelen en structureren met behulp van het genogram	203
11.1	Het verzamelen van gegevens: de lineair-causale en de systemische manier	203
11.1.1	Verschillende soorten vragen	206
11.2	Het systeem in kaart brengen met het genogram	208
11.2.1	Genogramsymbolen	210
11.2.2	Visualisering van de aard van de interacties	212
11.2.3	Het standaardgenogram	214
11.2.4	Extra informatie in genogrammen	215
11.2.5	'Onzichtbare' bronnen	216
11.2.6	De tijdlijn/levenslijn	216
11.2.7	Gecomplceerde genogrammen	217

11.3	Verwerking van contextuele factoren in genogrammen	220
11.3.1	Betrekken van de historische en de maatschappelijke context	221
11.3.2	Betrekken van religie en spiritualiteit	222
11.3.3	Betrekken van cultuur en etniciteit	222
11.3.4	Betrekken van sekse, gender en seksuele oriëntatie	224
11.3.5	De rol van klasse en economische status	226
11.3.6	Specifieke genogrammen	226
11.4	Aspecten die een rol spelen bij het maken van het genogram	226
11.4.1	Overwegingen: waarom en wanneer	226
11.4.2	Het belang van doorvragen	228
11.4.3	Valkuilen bij het maken van een genogram	229
12	Gegevens interpreteren en evalueren	233
12.1	Levensfase(overgangen)	234
12.2	(Sub)systemen opdelen in driehoeken	234
12.2.1	Soorten driehoeken	235
12.2.2	Driehoeken buiten het kerngezin	238
12.2.3	Driehoeken: beweging en tijd	240
12.2.4	Driehoeken in een genogram	241
12.3	Gezinsconstellaties	242
12.3.1	De gezinssamenstelling	243
12.4	Relaties tussen kinderen	245
12.4.1	De plaats in de kinderrij	246
12.4.2	Grote gezinnen	251
12.4.3	Gezinsconstellaties in transcultureel perspectief	252
12.5	Steunende netwerken, gezagsdragers en beschermjassen	254
12.5.1	De grootfamilie en de gezagsdragers	254
12.5.2	Beschermjassen en positieve krachtbronnen	255
12.6	Intergenerationele patronen	256
12.6.1	Van generatie op generatie	256
12.6.2	Loyaliteiten	259
12.6.3	Geheimen en taboes	259
13	Systemische gesprekken	261
13.1	Vorbereidingen voor het eerste gesprek	261
13.1.1	Als het eerste kennismakingsgesprek door een ander is gedaan	262
13.1.2	Als je zelf het eerste gesprek voert	263
13.1.3	Wie zijn aanwezig?	264

13.2	De openingsfase	268
13.2.1	De allereerste indrukken en communicatiepatronen	268
13.2.2	Positie en rol van de professional	268
13.2.3	De plek van het genogram in systemische gesprekken	269
13.3	Algemene aandachtspunten bij systeemgesprekken	270
13.3.1	Taalgebruik	270
13.3.2	Houding	272
13.3.3	De tijd nemen	272
13.3.4	De context van de klacht	273
13.4	Afsluiten van gesprekken	274
13.4.1	Afsluiten van het hulpverleningsproces	275
14	Bruikbare methoden en technieken	277
14.1	Een gezinskaart of gezinsopstelling maken	277
14.2	Creatieve gezinsopdrachten	278
14.3	De toekomstgerichte vraag of wondervraag	278
14.4	Het gebruik van rituelen	279
14.5	Methoden en technieken uit de cybernetische benadering (de Milanese school)	280
14.5.1	Bijzondere sessies met onewayscreen en eindinterventies	281
14.5.2	Circulair interviewen	282
14.5.3	Even en oneven dagen	285
14.6	Methoden uit de narratieve benadering	285
14.6.1	Externaliseren van het probleem	287
14.6.2	Het dominante verhaal herschrijven	289
14.6.3	Het nieuwe verhaal uitbouwen en 'verdikken'	289
14.7	Lichaamsgericht werken	290
14.7.1	Lichaam en pijn als onderwerp van gesprek	291
14.7.2	Inventariseren van de pijn/klacht	293
14.7.3	Overige lichaamsgerichte oefeningen	294
14.7.4	Aansluiten bij complementaire geneeswijzen	295

DEEL IV

De professional en zijn systeem

15	De professional en zijn persoonlijke systeem	299
15.1	Van vaardig naar competent: interculturele competenties	299
15.2	De informed-not-knowinghouding: hoe geïnformeerd moet je zijn?	303
15.3	Kennis van de eigen culturele en historische achtergrond	304
15.4	Aan de slag met je eigen genogram	307
15.4.1	Tips voor als je met je eigen familie aan het werk gaat	308
15.5	Professioneel is persoonlijk en het persoonlijke is ook professioneel	314
15.6	Valkuilen als leermomenten	316
15.6.1	Valkuilen van goedbedoelde intenties	317
15.6.2	Valkuilen vanuit (voor)oordelen en aannames	321
15.6.3	Valkuilen van afstand en nabijheid	324
16	De professional en zijn professionele systeem	327
16.1	Valkuilen en uitdagingen voor teams	327
16.2	Valkuilen en uitdagingen voor instellingen	329
16.3	Valkuilen en uitdagingen voor opleidingen	333
16.4	Tot slot	335
	Overzicht van bijlagen op de website	337
	Literatuur	339
	Register	357
	Over de auteurs	367

Inleiding

Iemand die als professional met mensen werkt of daarvoor in opleiding is, leeft en werkt niet in een vacuüm. Hij maakt deel uit van een steeds veranderende en veel-eisende samenleving die zich weerspiegelt in de cliënten die bij hem of haar komen voor hulp of advies.

Dit boek is bedoeld om de focus van het professionele contact te verbreden, voorbij individuen en kerngezin (ouders en kinderen). De blik wordt verbreed naar uitgebreide gezinnen (extended family's), families en gemeenschappen en er komt een verbinding met de contextuele factoren die mede bepalen wie wij zijn en waarmee problemen te maken kunnen hebben. Het boek levert een bijdrage aan de hernieuwde en bredere aandacht voor diversiteit in het professionele contact. Het systemisch perspectief leent zich hiervoor volgens ons het best, hoewel dit vanuit het westerse referentiekader is ontwikkeld. In dit perspectief zijn het de context, de verschillen en de veranderingen die ertoe doen.

'It's the difference that makes a difference.'

Gregory Bateson (1972, p. 459)

Veranderingen binnen de samenleving

De periode na de Tweede Wereldoorlog kenmerkt zich door grote maatschappelijke veranderingen in de Nederlandse maatschappij: de sterk toegenomen autonomie en mondigheid van het individu; de seksuele revolutie, beïnvloed door het beschikbaar komen van betrouwbare anticonceptie; de daarmee samenhangende verschuiving van het bestaande evenwicht tussen de seksen; de veranderde denkbeelden rond abortus en euthanasie; de toegenomen acceptatie van homoseksualiteit en genderdiversiteit; de secularisatie en de ontzuiling; het ontstaan van nieuwe samenlevingsvormen waardoor het gezin niet langer algemeen beschouwd kan worden als hoeksteen van de gemeenschap; de globalisering en overdaad aan informatie die via de nieuwe media op ons afkomt; de verlengde levensverwachting; de toename aan vrije tijd. Daar komt nog bij dat de tegenstellingen in onze westerse maatschappij (zoals tussen rijk en arm en tussen machtigen en onmachtigen) en de daarmee verbonden polarisatie zich eerder verdiepen dan verminderen. De geweldige diversiteit aan opvattingen en meningen die dit oplevert, wordt versterkt door de ongeveer 3,8 miljoen migranten en vluchtelingen die hier leven (Centraal Bureau voor de Statistiek, 2018).

Het culturele en sociale landschap waarin de professional zijn weg moet zien te vinden, is sterk veranderd door deze ontwikkelingen. De methodische handvatten en oplossingsstrategieën van de hulpverlening zouden daarmee gelijke tred moeten houden, maar helaas is dat nog maar in geringe mate het geval. Het overgrote deel van de hulpverlenerscontacten vindt nog steeds plaats vanuit een traditioneel ‘westers’ referentiekader. Hulpverlening die wil aansluiten bij de behoeften en eisen van de huidige maatschappij moet de sociale en culturele veranderingen integreren en incorporeren en het aanbod aan die veranderingen aanpassen.

De grootste vooruitgang bij behandelingen wordt geboekt door veranderingen in het sociale, relationele en maatschappelijke veld van het cliëntsysteem. Dit betekent dat factoren buiten de werkkamer een grote rol spelen. Voor een succesvol contact met het hele systeem is het essentieel om die factoren te kennen en daarmee direct of indirect samen te werken. In de praktijk betekent dit dat de professional zich bewust moet zijn van de complexe diversiteit van de samenleving en dat hij daarmee professioneel moet omgaan (Lambert & Ogles, 2004).

De tevredenheid van cliënten over de resultaten van het contact of de behandeling op zowel korte als langere termijn blijkt daarnaast niet zozeer af te hangen van het soort kennis, de opleiding of de methodieken van de professional, maar vooral van de mate waarin deze in staat is met zijn cliënt een zinvolle en werkzame relatie aan te gaan (Lambert & Ogles, 2004). Dit boek kan sociale professionals leren gevoeliger te worden voor de culturele diversiteit van zijn omgeving en zich bewuster te worden van zijn eigen relatie daartoe. De professional wordt uitgedaagd om de verbanden te onderzoeken van de verschillende culturele aspecten (etniciteit, klasse, gender en religie) en deze in hun context te beschouwen. Dit boek sluit dan ook goed aan bij de ontwikkeling naar een meer pluriforme hulpverlening, gericht op de menselijke diversiteit.

Transcultureel systemisch werken

De afgelopen jaren zijn er verschillende boeken geschreven over de manier waarop een professional kan omgaan met diversiteit. In dit boek wordt de kennis over de interacties binnen diverse groepen en categorieën van de samenleving ingebed in het systemisch gedachtegoed. Transcultureel en systemisch werken is in geen geval een snelle nieuwe methode, maar een breed toepasbare methodologie. Het vormt een kader van waaruit de professional denkt en werkt, waarbij hij gebruikmaakt van verschillende methoden en instrumenten. Dit kader heeft als doel breed inzetbare hulpverlening voor een diverse cliëntenpopulatie te bieden en is gebaseerd op vijf kernthema's:

- *de keuze voor de systeemtheorie als uitgangspunt en een systemisch werkmodel*: in systemisch werken ligt de focus van het professionele contact voorbij het individu of het kerngezin. Dit betekent dat niet zozeer de een-op-eenrelaties binnen een sys-

teem of gezin aandacht krijgen, maar dat vooral de interacties binnen het bredere systeem van de cliënt centraal staan. Binnen het systeemtheoretisch kader is gekozen voor een focus op de intergenerationele stroming, met name voor het gezinslevenscyclusmodel van Carter en McGoldrick (1982, 1989, 1999), dat later is uitgebreid tot het levensfase-multicontextmodel (Jessurun, 2010). Dit model focust op de ontwikkeling van een individu in een groter systeem door levensfasen heen. Omdat levensfasen universeel zijn, is het levensfase-multicontextmodel volgens ons het meest aangewezen model;

- *het gebruik van antropologische elementen in de leerstof*: de antropologie heeft hulpverleners veel te bieden, met name op het gebied van het kijken naar relaties (Kluckhohn & Strodtbeck, 1961). De antropologische uitgangspunten helpen de professional om culturele verschillen en verschillen op het gebied van cultuur, klasse, gender en religie tussen mensen te (h)erkennen, omarmen en gebruiken ter verbinding. Gelukkig zitten onder al die verschillen grote universele overeenkomsten. Alle mensen hebben een relatie met zichzelf, de ander, de natuur en de tijd, maar de manier waarop ze daarmee omgaan, hangt af van hun culturele inbedding. Een grote mate van diversiteit in handelen en beleving van cliënten is hiervan het onvermijdelijke gevolg;
- *sociale en menselijke factoren die het individu en zijn systeem kleuren*: kenmerkend voor het transculturele gedachtegoed is de verbreding van de focus. Er wordt eerder 'uitgezoomd' dan 'ingezoomd' op een individu, en de bredere context is van belang in onderzoek en begeleiding/behandeling. Cultuur, klasse, gender en religie worden waar mogelijk in het proces meegenomen. Het boek stimuleert om de verbanden en intersecties te onderzoeken van de verschillende culturele aspecten, zodat wij cliënten die bij ons komen meer als totaal kunnen bekijken;
- *het gebruik van genogrammen en driehoeken*: het maken van een genogram (een soort familiestamboom) is een efficiënte en gewaardeerde manier om de veelheid van gegevens in kaart te brengen en te organiseren. Interpretieren, hypothetiseren en interveniëren gebeuren aan de hand van de hiervoor genoemde thema's. De driehoekentheorie is behulpzaam om in complexe systemen de veelheid aan gegevens in overzichtelijke compartimenten in te delen;
- *nadrukkelijke aandacht voor de persoon van de professional*: de professional moet systemisch kunnen denken en moet zich ervan bewust zijn dat ook hij een onderdeel is van het systeem – hij neemt zichzelf mee in de interactie. De professional dient te beschikken over transculturele vaardigheden en interculturele competenties. Dat betekent onder andere:
 - de eigen etniciteit kennen en zich bewust zijn van de bijdrage daarvan aan het eigen denken en handelen;
 - diversiteit zien als bron om van te leren en verschillen beschouwen als uitdaging;

- het proces en de grote lijn een hogere prioriteit geven dan het doel en de details;
- gemotiveerd zijn om deze manier van werken toe te passen en uit te dragen.

Ook moet de professional over voldoende maatschappelijk en historisch besef beschikken om oog te hebben voor de impact van migratie, voor etnocentrisme en voor de implicaties van politieke besluitvorming op het functioneren van zijn cliënten. Nieuwsgierigheid en een open mind voor andere culturen en afwijkende opvattingen horen hierbij.

Voor wie?

Door de vele voorbeelden en opdrachten is dit boek toegankelijk voor zowel studenten van sociale opleidingen op hbo- of academisch niveau als voor ervaren professionals in sociale beroepen.

Studenten

We beogen met dit boek de (studenten in) sociale opleidingen te verrijken met een bredere, diversere kijk op hulpverlening. We proberen met onze theoretische visie en praktische voorbeelden een brug te slaan tussen enerzijds de kennis en opvattingen die men terugvindt in de reguliere sociale opleidingen, en anderzijds de kennis en opvattingen uit andere landen met betrekking tot omgang met elkaar en de benadering van gezondheid en ziekte. Het gehele boek en delen hiervan kunnen op verschillende momenten in de opleiding worden ingezet. Voor docenten en trainers is via www.coutinho.nl/verschillenomarmen een handreiking te verkrijgen.

Professionals

Dit boek is bedoeld voor ‘sociaal werkers’ in brede zin: maatschappelijk werkers, pedagogisch medewerkers, sociaal verpleegkundigen, jeugdwerkers, psychologen en orthopedagogen, al dan niet in opleiding. Ook artsen, psychiaters en psychotherapeuten kunnen met dit boek hun gevoeligheid voor de rol en de betekenis van de context rondom een cliënt vergroten en verdiepen. Het boek laat zich ook goed gebruiken door leraren, docenten en opleiders die diversiteit (qua cultuur, klasse, gender en religie) in hun opleiding of trainingspakket willen opnemen, en door teamleiders die hun transculturele houding willen verbeteren en hun inzichten willen vergroten.

Cliënten

Dit boek sluit geen enkele ‘hulpvrager’ uit. We willen voornamelijk een houding van nederigheid en *informed not knowing* bij professionals oproepen, waarbij men wel kennis heeft van mogelijke ervaringen van de cliënt, maar zich vooral vragend opstelt naar alle doelgroepen, en hun ervaringsdeskundigheid erkent en benut. Niet

alle doelgroepen die een professional kan tegenkomen, komen in dit boek expliciet aan bod. Met behulp van wat in het boek wordt aangereikt, kan een professional met zijn team zoeken naar wat voor hun specifieke groep hulpvragers van belang kan zijn.

Eerste- of tweedelijnsprofessionals?

Systemisch werken is zeker niet voorbehouden aan academici. Het waren maatschappelijk werkers die deze manier van denken en werken in de jaren vijftig van de vorige eeuw naar Nederland haalden, en systemisch werken is in de eerste plaats een ambacht. Bovendien zijn we allemaal ervaringsdeskundig op systemisch gebied en is iedereen opgegroeid binnen een sociale context.

Het merendeel van het boek is gericht op een cultuuromslag in het denken over en het kijken naar de hulpvraag die in alle settings van toepassing kan zijn, ook bij een eenmalig of kortdurend contact. Het belangrijkste methodische instrument dat wordt aangereikt, het genogram, is laagdrempelig en makkelijk inzetbaar. De toepasbaarheid van andere handreikingen, zoals aandachtspunten voor systeemgesprekken en bruikbare technieken, is afhankelijk van de mogelijkheden en beperkingen, grenzen, taken en verantwoordelijkheden van de werksetting van de professional.

Ervaringsdeskundig met betrekking tot cultuurverschillen of niet

Transcultureel leren werken is een uitdaging voor studenten en professionals uit zowel de dominante meerderheidsgroep als de minderheidsgroepen in Nederland. Alle professionals, met of zonder directe migratieachtergrond en/of andere etniciteit, zullen transculturele vaardigheden moeten ontwikkelen, de implicaties van cultuur(verschil) moeten leren inschatten en zich bewust moeten worden van de invloed die racistische tendensen in de samenleving hebben op hun eigen houding en functioneren. Professionals met een migratieachtergrond worden in hetzelfde witte referentiekader opgeleid. Om zich te kunnen handhaven, hebben zij hun eigen culturele achtergrond soms moeten ontkennen of bagatelliseren. Aan de andere kant hebben migrantprofessionals het bewegen binnen (minimaal) twee culturen aan den lijve ondervonden, en zij die hier niet geboren zijn hebben bovendien door hun komst naar Nederland een cultuurschok meegemaakt. In die zin hebben zij een voorsprong op hun witte collega's bij het zich eigen maken van bepaalde materie in het boek.

Terminologie

Transcultureel, multicultureel, intercultureel of crosscultureel

In de literatuur worden de termen 'transcultureel', 'multicultureel', 'crosscultureel' en 'intercultureel' door elkaar gebruikt. 'Multicultureel' (*multi* = meervoudig/veelvuldig/verschillend) betekent 'uit verschillende culturen samengesteld' en is de algemene aanduiding dat men te maken heeft met systemen, gemeenschappen, uitin-

gen of opvattingen van groepen waarvan de leden een diverse culturele achtergrond hebben. ‘Multicultureel’ staat tegenover ‘monocultureel’, een begrip dat duidt op systemen, gemeenschappen, uitingen of opvattingen van groepen waarvan de leden één duidelijk aanwezige en leidende cultuur gemeen hebben. ‘Intercultureel’ (*inter* = tussen) staat in dit verband voor de interactie tussen personen met verschillende culturen. Het begrip ‘crosscultureel’ (*to cross* = kruisen) komt uit de Angelsaksische literatuur en wordt in Nederland minder gebruikt. Hier kennen wij het vooral binnen de crossculturele psychologie, waarin men zoekt naar verbanden en verschillen tussen culturen. Wij gebruiken in dit boek bewust de term ‘transcultureel’. *Trans* verwijst in deze context naar datgene wat scheidslijnen tussen culturen overstijgt. Met dit begrip worden disciplines aangeduid die proberen uit te gaan van een werkwijze die is gebaseerd op kennis en waardering van alle culturen. Deze term sluit het best aan bij de intenties van het boek. Omdat de term ‘intercultureel’ door sociaal werkers ook veel wordt gebruikt, met name met betrekking tot interculturele competenties, gebruiken we deze soms ook.

Systemisch

In het huidige zorgklimaat is een omslag in het denken gaande en komt er steeds meer oog voor het betrekken van de sociale omgeving van een cliënt bij contact of behandeling. Dat het systeem betrekken tegenwoordig zo populair is, is deels ontstaan uit de oprechte overtuiging dat het systeem noodzakelijk is bij iedere vorm van zorg en behandeling, maar ook zeker uit economische omstandigheden: de zorg wordt te duur. In hulpverlenersland worden verschillende termen gebruikt voor deze manier van werken, zoals ‘systeemgericht werken’, ‘systemisch werken’, ‘systeemtheoretisch werken’, ‘systeemtherapie’, ‘gezins- en relatietherapie’ en ‘contextuele therapie’. Daarnaast zijn in de loop der jaren verschillende familie- en netwerkgerichte methodieken ontstaan die gebaseerd zijn op de systeemtheorie. Het onderscheid tussen al deze verschillende werkwijzen kan erg verwarrend zijn, voor zowel professionals zelf als voor cliënten en geldverstrekkers. Door het gehele boek heen wordt duidelijk gemaakt wat wij verstaan onder systemisch werk, beginnend met de eerste twee hoofdstukken, waarin de systeemtheorie en de opbrengsten uit de systeemtheoretische stromingen worden toegelicht. Ter inleiding geven we hier een korte introductie, ook ter illustratie van wat ‘systemisch werk’ volgens ons níét inhoudt.

In de praktijk is het vaak zo dat de professional een plan van aanpak met het gezin bespreekt en uitlegt hoe een en ander dient te worden uitgevoerd. De leden van het systeem wordt dan gevraagd hoe zij denken te kunnen bijdragen aan de door de professional bedachte uitkomst. De professional is hier de expert die weet wat er gedaan zou moeten worden.

Gesprekken met kinderen vinden vaak plaats in aanwezigheid van de ouders. Dan is vaak vooral sprake van *modeling* door de professional, die toont hoe de ou-

ders beter met hun kind kunnen omgaan. Dit is meer een vorm van individuele begeleiding in familieverband en psycho-educatie. Dat is waardevol, maar prikkelt het systeem niet tot het aanboren van de eigen mogelijkheden, en het vermindert de afhankelijkheid van de hulpverlening niet.

Ook is in het veld sprake van een tendens tot verbreding van het systeem van hulpverleners om een cliëntsysteem heen. Grote multidisciplinaire teams (zoals samentoelenteams, sociale wijkteams, gebiedsteams) buigen zich dan gezamenlijk over de problematiek. Hoe ingewikkelder de casus, hoe meer hulpverleners soms betrokken worden. Hoewel het goed is om meerdere referentiekaders en expertises te betrekken bij een casus, is er een risico dat het zelfoplossend vermogen van de gezins- en familieleden hierdoor op de achtergrond raakt.

Als we in dit boek over systemisch werk spreken, bedoelen we een manier van kijken die verder gaat dan het individu. Het individu wordt hier gezien als een onderdeel van een systeem waarmee het continu in interactie staat. Het uitnodigen van gezins-, familie- of netwerkleden bij de hulpverlening is belangrijk, maar het gaat er ook om op welke wijze zij worden betrokken.

De kern van de systeemaanpak is dat de professional de overtuiging heeft dat elk systeem in staat is zijn eigen situatie te ‘beheren’ dan wel te verbeteren. Dit betekent dat men in het contact veel van de verantwoordelijkheid teruggeeft aan het gezin, de familie of het systeem.

Westers

In dit boek wordt gesproken over een ‘westers’ referentiekader en ‘de westerse wereld’, en wanneer het over migranten gaat, wordt vaak onderscheid gemaakt tussen westerse en niet-westerse migranten. Met ‘westers’ wordt bedoeld op de dominante cultuur in Europa, Noord-Amerika, Australië en Nieuw-Zeeland, die gestoeld is op het christendom. Als het in de voorbeelden in het boek niet expliciet anders is beschreven, kan men ervan uitgaan dat het een ‘westers’ voorbeeld betreft.

Dominante meerderheid versus minderheidsgroepen, ‘zwart’ en ‘wit’, migranten en vluchtelingen

Op sommige plekken in het boek kom je de termen ‘wit’ en ‘zwart’ tegen. Met ‘wit’ wordt verwezen naar de dominante meerderheidsgroep in Nederland, die geen directe migratieachtergrond heeft. Voorheen zou deze groep ‘blank’ genoemd worden (en in de Verenigde Staten *Caucasian*). De term ‘Nederlanders’ daarentegen omvat alle in Nederland wonende personen, ook de (eerste-, tweede- en derdegeneratie) migranten. Met ‘zwart’ wordt bedoeld op een donkere huidskleur, maar deze term wordt soms ook gebruikt voor groepen met een niet-westerse achtergrond. Er is veel discussie over deze termen en over de polarisatie tussen ‘wij’ en ‘zij’. De termen ‘wit’ en ‘zwart’ hebben grote beperkingen, evenals ‘autochtoon’ en ‘allochtoon’ – termen

die bedacht werden om een neutraal onderscheid te maken, maar later een negatieve lading kregen. Ondanks dat de termen ‘persoon met migratieachtergrond’, ‘Marokkaanse/Turkse/Surinaamse (et cetera) Nederlander’ in opkomst zijn, refereren de eerste- en tweedegeneratiemigranten zelf nog naar de etniciteit van herkomst (‘Ik ben Marokkaans, Turks, Surinaams et cetera’). Ook herkent niet iedere migrant van de eerste of tweede generatie zich in de term ‘migrant’ of ‘buitenlander’.

De keuze voor de terminologie wordt deels bepaald doordat deze termen gehanteerd worden in de oorspronkelijke literatuur waarnaar wij verwijzen en deels vanwege het belang dat wij hechten aan het benoemen van verschillen. Ervan uitgaand dat wel of niet bij een dominante etnische groep horen een groot deel van iemands culturele identiteit bepaalt, zijn afkomst, etniciteit, huidskleur en migratieachtergrond relevante factoren. In de optiek van dit boek zijn het niet de verschillen, maar de (voor)-oordelen rondom de verschillen die een probleem vormen. De termen zijn wat ons betreft inwisselbaar. Er zullen zeker mensen zijn die zich niet in deze hokjes voelen passen; zij kunnen de door ons gebruikte termen uiteraard vertalen in wat voor hen passend voelt.

Het persoonlijke is professioneel

Deze belangrijke overtuiging, ‘het persoonlijke is professioneel’, geldt eveneens voor onszelf. Wij hebben dan ook hier en daar een persoonlijke reflectie toegevoegd. Transparantie is ook in leerboeken essentieel. De lezer mag weten wie het boek hebben geschreven, vanuit welke achtergrond dat gebeurd is en met welke intentie. Men is het wellicht niet overal met ons eens, vooral waar heikele onderwerpen als cultuur, klasse en gender worden behandeld. Verschillen van mening zijn echter niet erg. Dit boek is een leerboek dat vooral bedoeld is om de professional in het veld te prikkelen om na te denken over zijn eigen normen en waarden en over wat voor soort professional hij wil zijn, en om hem uit te nodigen in zijn werk zo creatief, flexibel en veelzijdig mogelijk te zijn. Hierbij is het proces belangrijker dan het doel. Erg belangrijk bij hulpverlening en therapie is dat binnen een systeem de positieve krachten weer kunnen gaan ‘stromen’.

De uitwerkingen en casusbesprekingen in dit boek zijn niet gebaseerd op (wetenschappelijk) onderzoek; het boek is dus niet evidencebased. Alles is gebaseerd op ervaringskennis (zie ook Franx, Eland & Verburg, 2002). De inhoud van dit boek is het resultaat van goed observeren, evalueren en ervaringen bijstellen in samenspraak met collega’s. De lezer mag op alles wat beschreven staat kritisch zijn en hiermee zijn eigen ideeën en ervaringen opnieuw bevragen en vormgeven.

In overeenstemming met de linguïstische conventie gebruiken wij in dit boek de mannelijke vorm. Overal waar ‘hij’ staat kan echter ook ‘zij’, ‘het’ of ‘de professional’